

SİVAS: ƏNƏNƏDƏN GƏLƏCƏYƏ...

QAZI BÜRHANƏDDİN ŞEİRLƏRİNİN BƏZİ DİL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Anadolu bölgəsinin ən əski şəhərlərindən biri Sivasdır. Sivas yüzillərin qovuşuğunda tarix və mədəniyyət cəhətdən yüksək zənginliyə malikdir. Səlcuqlardan Osmanlıya və Cümhuriyyətə uzanan mədəniyyət yolçuluğunda Sivas həm Türkiyənin ən önəmli şəhərlərdən biri, həm də bu torpaqlarda yaşayan insanların namusla və şərəflə ömür və həyat sürmələrinin məkanı olmuşdur.

Sivas tarix boyunca önəmli dövlətlərin və mədəniyyətlərin mərkəzi olduğundan siyasi, iqtisadi cəhətdən də güclü bölgələrdən biridir. Sivas tarix boyunca Hitit, Kimmer, İskit, Med, Pers, Roma, Səlcuqlu, Osmanlı imperiyalarının tərkibində olmuşdur. İpək yolu və Baharat yolu üzərində qərarlaşan Sivas mədəniyyətlərin can suyu olmuş, çoxsaylı mədrəsələri, camiləri, tarixi abidələri ilə elmə istiqamət vermişdir. Məşhur Aşıq Veysəl Sivasın Sarıkışla köyündə dünyaya göz açmış, burada çiçək xəstəliyindən gözlərini itirmiş, ona saz çalmağı Çamışlı Ali ağa öyrətmişdi.

Oğuzların Salur boyundan olan, doğma ana dilini bütün varlığı ilə sevən və onun qayğısına qalan Qazi Bürhanəddin (Qazi Bürhan, nədən yollar gözədir) Sivasın gözəl torpaqlarında öz zamanəsinin ictimai-siyasi və mənəvi-əxlaqi problemləri ilə səsleşən şeirlərini yazmışdır...

Qazi Bürhanəddin bu sultan şəhərin çox önəmli bir şəxsiyyəti olmuşdur. Özü sultan, alim və şair bir kimliyə sahibdir. O, Sivası başkənd (paytaxt) etmiş, cəsarətin ən gözəl nümunələrini sərğiləmiş, özəlliklə dini elmlərdəki güc-qüdrəti bir yerə toplamış, Yunis Emrədən sonra Anadoluda ən çox şeir yazanlardan biridir.

Sivas Türkiyənin sultan şəhərlərindəndir. Sivas həm də elm və irfan şəhəridir. 1974-cü ildə təməli qoyulmuş Sivas Cümhuriyyət Universitetində 70 mindən çox tələbə təhsil alır. 18 fakültə, 5 yüksək məktəb, 14 məslək yüksək məktəb işini davam etdirir. Dünyanın hər yerindən müxtəlif ixtisaslar üzrə tələbələr burada oxuyurlar.

8-9 noyabr 2019-cu tarixində Türkiyənin Sivas şəhərində «Türk Dünyası Mədəniyyət Elçiləri: Qazi Bürhanəddin» mövzusunda simpozium keçirilmişdir. 2 gün keçən bu tədbirdə Azərbaycan alimlərindən tarixçi, prof. Tofiq Nəcəfli «Qazi Bürhanəddin və Ağqoyunlu münasibətləri», dos. Səadət Şıxıyeva «Qazi Bürhanəddin və Nəsimi: İdeya, məcaz və yanr orqanları», dos. Siracəddin Hacı «Qazi Bürhanəddinin tuyuqları», prof. İsmayıl Kazımov «Qazi Bürhanəddin şeirlərinin dili və üslubu», prof. Paşa Əlioğlu «Qazi Bürhanəddinin şeirlərinin mövzu və bədii ifadə vasitələri», dos. Atif İslamzadə «Qazi

Bürhanəddinin xalq şeirinə və divan ədəbiyyatına təsiri», prof. İmamverdi Həmidov «Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Qazi Bürhanəddin irsinin öyrənilməsi», dos. Arzu Hüseynova «Qazi Bürhanəddin «Divan»ının leksikası, prof. İsmayıl Məmmədli «Qazi Bürhanəddinin şeirlərində frazeologiya», prof. Atəmi Mirzəyev «Qazi Bürhanəddin «Divan»ının ahəng ünsürləri», dos. Fidan Salayeva «Qazi Bürhanəddinin şeir dilində söz birləşmələri», dos. Nəzakət Məmmədli «Qazi Bürhanəddinin təsəvvüfi görüşləri» və dos. Zəkulla Bayramlı «Qazi Bürhanəddinin lirikasının özündən sonrakı Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri» mövzularında maraq doğuran məruzələr edildi.

Sivas Cumhuriyet Universiteti Rektoru, prof. Dr. Alim Yıldızın «Bezmü ü Rezmde Sivas Yansımaları», dos. Abdulla Kayanın «Qazi Bürhanəddin Dövləti və Dövlətin Dış İlişkilərinə Genel Bir Bakış», dr. Mehmet Doğanın «Şeir və İqtidar», prof. Bilal Kemiklinin «Yarı görmək: Qazi Bürhanəddində göz, görmək və bəsirət», prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabının «Qazi Bürhanəddin «Divan»ındaki muzikal ünsürlər və Qazi Bürhanəddinə aid mənzumələrə yapılan bəstələr», dr. ögç Üyesi Mehmet Murat Yurtseverin «Qazi, hökmdar və aşiq: Qazi Bürhanəddində Aşq» və s. mövzularda məruzələri də dinləndi.

Məruzədən fraqmentlər: Cahansümül şair, alim və dövlət xadimi Qazi Bürhanəddin Əhmədin (1344-1398) şeir yaradıcılığında qəzəllər (1500), rubailər, tuyuqlar (119) əsas yer tutur və bunlar divan* təşkil edir. Bu əsərləri şair üç dildə -türk, ərəb, fars dillərində qələmə almışdır. Bu qiymətli əsərlərin dili əsas etibarilə sifət Azərbaycan türkcəsinin dilidir. Həmin əsərlərinin dilinin eski Azərbaycan dili olduğu bir qədər mübahisəli olsa da, sonralar əsil gerçəklik üzə çıxmışdır (Develi, 2004:133-143).

Araşdırmaçılardan H.Araslı, M.Quluzadə, Əli Nihad Tərhan, Vəfə Mahir Qocatürk, Nihad Sami Banarlı, Əli Alparslan, Yaşar Yucel və b. Qazi poeziyasının bədii-estetik gücünü, dil-üslub özəlliklərini dəyərləndirmişlər.

Qazi Bürhanəddin zirvəyə yüksələn sənətkarlardandır. Onun şəxsində Azərbaycan dilində divan ədəbiyyatı bir qədər də yüksəlir. Onun şeirlərində humanizm, nikbinlik, igidlik, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər üstünlük təşkil edir. «Qazının yaradıcılığı formalaşmaqda olan bir ədəbi dilin deyil, neçə yüzillik inkişaf yolunda olan bir ədəbiyyatın örnəyi sayılmalıdır». Daha doğrusu, bu əsərlər İsmayıl Unzuncarışlının fikrincə, Azərbaycan dilinin ağzlarından (dialektlərindən) biridir (Üzuncarsılı, 1969: 67).

Bu dil eski qədim Anadolu türkcəsinin bir versiyası kimi də təqdim olunur. «Eski Anadolu Türkcəsi denilince, XII. Yüzyıldan başlayıb XIV. Yüzyıl başlarına qədər keçən dönmə içində Karahanlı Türkcəsi ilə Kıpçak Türkcəsinin de izlərini gördüyümüz Oğuz Türkcəsinin zamanla tam bir yazı dili özəlliyini kazandıdığı Türkcə anlaşılmalıdır. Aski Anadolu Türkcəsi İstanbulun fethindən sonra oluşmaya başlayan divan edebiyatı ile yerini Osmalı Türçesine bıraktı. Ancak o devirlerdeki zengin kelime hazinesi Osmalı Türçesine geçişle birdenbire dağılmadı. Eski Anadolu Türkcəsi dönemi

şairleri ve yazarlarının belli başlılarından biri Kadı Burhaneddin (Kanar, 2011: 813). Qazının dili haqqında türk alimlərinin fikirləri maraqlıdır. Siracəddin Hacı «Qazi Bürhanəddinin tuyuqları və bədii dili» adlı məqaləsində həmin fikirləri göstərir: «Qazi Bürhanəddin klassik divan şeirinin çox dışına taşan və üç ədəbi şivənin xüsusilə, onların gətirdikləri təbii çətinliklərlə dolu olan dili dövrə olaraq əski Anadolu türkcəsinə, dairə olaraq Azəri sahəsinə girər. Şairin dili bu dövrə və bu sahəni heyret ediləcək bir zənginliklə təmsil etməkdədir. Kəlmə xəzinəsi çox geniş, dil, kullanım şekli və ifadəsi çox qıraqdır. Qazi Bürhanəddin

nəddin dili xamır kimi yoğurur» (Məhərrəm Ergin)

«...Dili nə tam azəri, nə tam Batı Anadolu türkcəsi sahəsinə bağlıdır. O, tam bir orta Anadolu şairidir. Ancaq ədəbiyyat tarixçiləri onun şeirlərində Azəri ləhcəsinin xüsusiyyətlərini göz önündə tutaraq onu Azəri sahəsinin şairi sayırlar... Ancaq onun yaşadığı dövrdə Azəri və Anadolu ləhcələri arasında böyük bir fərq yox idi (Əli Arslan)

Qazi Azəri ləhcəsinin kadrosudur (Nihad Sami Banarlı)

«...Qazının şeir dili Azəri şivəsini andırmaqla bərabər sözcüklərlə deyilişlərində Doğru Anadolu ağzlarından da faydalanır (Seyid Kamal Qaralioğlu) (Siracəddin Hacı, 2005)

Əgər dövrün şairlərini müqayisə etsək, o zaman belə bir qənaətə gəlmək olur ki, «Nəsiminin nəzm dili Qazının şeir dilinin təkamülüdür» (Ə.Səfərli) fikrini təsdiqləmiş olarıq.

Q.Bürhanəddinin dili bir çox tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Azərbaycanlı türkoqolq alim V.Aslanov, V.Qukasyan Qazının dilinin leksik xüsusiyyətlərinə toxunmuşlar (Aslanov, 1976: 221; Qukasyan, Aslanov, 1986: 227)

O, Azərbaycan türkcəsində divan yazan ilk şairdir. Azərbaycan türkcəsində olan divanı bir nüsxədə qorunub saxlanılmışdır. Həmin nüsxə şairin sağlığında xəttat Xəlil ibn Əhməd tərəfindən yazılmış və indi Britaniya muzeyindədir. Bu zəngin irsin məzmunu təsəvvüf və ya Sufilik (İslamda geniş yayılmış ezoterik və fəlsəfi cərəyan) ideyaları ilə səsleşir. Bunları dil və üslub baxımından leksik-qrammatik tərkib, obraz-məcazlar sistemi istiqamətində araşdırmaq mümkündür.

Bəllidir ki, Q.Bürhanəddin tuyuq şeir janrında ilk dəfə qələmini sınaayan şairlərdən biridir. Tuyuqlar dil baxımından zəngin leksik-semantik əlamətlərə malikdir. Məcəzilik bu örnəklərin əsasını təşkil edir. Bədii ifadə vasitələri şeirinin təsir gücünü yüksəldir.

Yadda qalan söz və ifadələri canlı danışiq dilindən alınmışdır: Qışladan

başladı döndərdi oba, Qönçə yenə köglədin qıldı əba.

Qazının şeirləri türk tarixi morfologiyasını öyrənmək üçün qiymətli mənbədir.

Mənsubiyyət şəkilçisinin qədim türk və Qazi Bürhanəddinin əsərlərindəki ümumi mənzərəsindən bəzi örnəklər: tobrağum-torpağım. Baxadursun yara tobrağum bənim.

I şəxsin cəmində: atumuz - Binmişiz atumuza heyran, heyran, Qılsa yar bizdən saru seyran-seyran.

Hal şəkilçilərdən istifadə də Qıpçaq elementi: Bu dünya varlığını şuna bənzədir könül. Hər həlqəyi dutmax şənisevdam degüldür.

Eski Anadolu Türkcəsində olduğu kimi Qazi tuyuqlarının dilində «bolmaq» (olmaq) yardımçı feilindən istifadə etmiş, analitik formalar yaratmışdır:

Tuyuqların dilində müasir dillə müqayisədə durur xəbər şəkilçisi çox işlənir:

Tarixi əvəzlilərə Qazının rübailərinin dilində çox rast gəlmək olur. Məs.:

Gözəl şair, yenilməz sərkədə nəsihətləri sırasında müdrük kəlamları əsas yer tutur: Döşəkdə ölen yigit murdar bolur...».

Q.Bürhanəddin üç dildə yazdığı üçün eyni mənalı sözlərin paralelliyindən çox istifadə etmişdir. Məs.: çəri-ləşkər-qoşun, ordu:

Müasir Azəri türkcəsi ilə müqayisədə Qazi şeirlərinin dilində bir sıra sözlər

Kazımov, İsmayıl